

ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ,
ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐՑԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ և ԱՅԴ ՈՒՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՈՒՄԸ
20-ՐԴ ԴԱՐԱԿԵՐԶԻՆ և 21-ՐԴ ԴԱՐԱՍԿԶԲԻՆ*

Էդիկ Մինասյան

Բանալի բառեր՝ համահայկական հիմնադրամ, Արցախի Հանրապետություն, 21-րդ դարակիզբ, տնտեսական զարգացում, դրամական նվիրատվություն, հայ համայնք, ենթակառուցվածքներ, հեռախոսամարաթոն, ազգային տուրք, գյուղատնտեսական աշխատանք, էլեկտրահաղորդման գծեր:

Հայաստանի անկախության հռչակման և հանրապետության կայացման սկզբնական փուլում ՀՀ և ԼՂՀ առջև կանգնած դժվարությունները հաղթահարելու համար Երևանում 1992 թ. մարտին ՀՀ նախագահի հրամանագրով ստեղծվեց «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը (ՀՀՀ)՝ որպես հայկական բարեսիրական կազմակերպություն[1]: Հիմնադրամի նպատակն էր համայն հայության ներուժի համախմբմամբ, գործադրմամբ աջակցել հայրենիքի զարգացմանն ու բարգավաճմանը: Հիմնական խնդիրներից էին ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսությունների զարգացմանն օժանդակելը, նրանց ենթակառուցվածքային խնդիրների լուծումը՝ համայն հայության դրամական նվիրատվությունները համախմբելու միջոցով: Հիմնադրամը երկու տասնյակից ավելի մասնաձյուղեր ունի արտերկրի հայ համայնքներում: Այդ միջոցները հավաքվում են հայության կամավոր տուրքերից, անհատ անձանց, ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների հատկացումներից, տարատեսակ միջոցառումներից (ամենամյա հեռախոսամարաթոններ, հեծանվաշափներ, ցուցահանդեսներ և տոնավաճառներ), նվիրատվություններից և այլն: Հիմնադրամի ղեկավար մարմինը հոգաբարձուների խորհուրդն է, որն ի պաշտոնե գլխավորում է ՀՀ նախագահը: Հիմնադրամն իր գործունեության ընթացքում իրագործել է բազմազան ծրագրեր ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում: 1992-2003 թթ. հիմնադրամը իրականացրել է 100-ից ավելի ծրագրեր՝ 80 մլն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր արժեքով 960 ընտանիքների համար կառուցվել են 210 բնակելի շենք և առանձնատուն, 40 դպրոց և կրթական հաստատություն, 13 առողջարանական հիմնարկություն, ավտոձանապարհներ (250 կմ), ջրատար խողովակաշարներ (131 կմ), էլեկտրական հաղորդման գծեր՝ 60 կմ ընդհանուր երկարությամբ[2]:

2005 թվականից հիմնադրամը սկսեց ավելի շատ զբաղվել Արցախի տնտեսության, տարածքային զարգացման ծրագրի մշակմամբ և կենսագործմամբ: 1995 թվականից նպաստներ է վճարում ԼՂՀ զոհված և առաջին կարգի հաշմանդամ ազատամարտիկների երեխաներին: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը ծավալել է, հիրավի, մեծածավալ գործունեություն: Իր հիմնադրման տակավին երրորդ տարում էներգետիկայի, բնակարանաշինության, ձանապարհաշինության բնագավառներում իրականացրել է ավելի քան 2.5 մլն դոլարի աշխատանքներ[3]: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը Արցախում սկսել է գործել 1993 թվականից, երբ դեռ շարունակվում էր պատերազմը, և իրականացրել է բազում ծրագրեր հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում: Լայնածավալ հումանիտար օգնություն է տրամադրվել Ար-

* Հոդվածն ընդունվել է 08.05.21:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել պ.գ.թ. Տ. Ղանալյանը: 16.05.21:

ցախի Հանրապետության կառավարությանը՝ պատերազմից ավերված բնակավայրերը մաքրելու, գարնան և աշնան գյուղատնտեսական աշխատանքները կազմակերպելու, սերմացու, թունաքիմիկատներ և վառելիք ձեռք բերելու համար: 1996-1997 թթ. 2.520.000 ԱՄՆ դոլար գումար է ներդրվել՝ Արցախի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական աշխատանքներ կազմակերպելու նպատակով[4]:

1995 թ. հիմնադրամը ձեռնարկել է Արցախում ճանապարհաշինության, ջրագծերի, ոռոգման ջրատարների վերանորոգման ու կառուցման նպատակով ազգային տուրքի մարաթոնների կազմակերպում[5]: Այդ ձեռնարկումը առավել համակարգված ընթացել է 1998 թվականից, երբ 24-ժամյա հեռուստամարաթոններն սկսեցին ամենամյա բնույթ կրել՝ ընդգրկելով Հայաստանն ու ողջ Սփյուռքը: Գերազանցապես հենց դրա շնորհիվ էր, որ արդեն 1999 թ. շահագործման հանձնվեց Գորիս-Ստեփանակերտ ավտոճանապարհը (65 կմ): Արտասահմանում բնակվող շուրջ 200 հազար հայեր, հիմնադրամի կատարած ակտիվ աշխատանքի շնորհիվ, իրենց անմիջական ներդրումն ունեցան հիմնադրամի նախաձեռնած ճանապարհաշինության հայրենանվեր աշխատանքների գործում[6]: Իսկ նույն 1999 թ. նոյեմբերին Լոս Անջելոսում «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի նախաձեռնությամբ անցկացված հեռուստամարաթոնի ընթացքում հավաքված ավելի քան 5 մլն դոլար[7] հանգանակությամբ էլ Արցախում սկսվեց «Հյուսիս-հարավ» նոր ավտոճանապարհի (շուրջ 170 կմ) շինարարությունը[8], որի 30 կիլոմետրը շահագործման էր հանձնվել 2001 թ. Նոյեմբերին[9]: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամն էլ ավելի մեծ եռանդով էր շարունակում Արցախի շենացման ուղղությամբ իր ազգանպաստ գործունեությունը հետագա ժամանակաշրջանում:

2013 թ. տվյալներով՝ հիմնադրամի իրագործած ծրագրերն գերազանցում են 235 մլն ԱՄՆ դոլարի սահմանը: 2013 թ. հեռուստամարաթոնի արդյունքում հավաքագրված գումարները հիմնականում ուղղվեցին Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոմայրուղու կառուցմանը, ինչպես նաև հոգաբարձուների խորհրդի կողմից մշակված նոր ծրագրերի իրագործմանը: Հիմնադրամի իրագործած ծրագրերի շնորհիվ կառուցվեցին ավելի քան 470 կմ ճանապարհի Հայաստան Հանրապետությունում և Արցախում, 212 կմ ջրագտման և ջրամատակարարման համակարգեր, ինչպես նաև 144 կմ բնական գազատարներ, վերակառուցվեցին 218 դպրոց և մանկապարտեզ, կահավորվեցին 410 տուն և բնակարան: 2004 թ. ավարտվեց Արցախի 160 կմ ձգվող «Հյուսիս-հարավ» ավտոմայրուղու շինարարության հիմնական մասը: 2005 թ. հեռուստամարաթոնում ընդհանուր նվիրատվության չափը հասնում էր 7.8 մլն դոլարի, որը ծախսվեց Արցախի Մարտակերտի շրջանի վերակառուցման համար[10], իսկ 2006 թ. հեռուստամարաթոնում հանգանակված 13.7 մլն դոլարը նպատակաուղղվեց Արցախի Հանրապետության Հաղորդի շրջանի վերականգնմանը[11]: 2007-2008 թթ. հիմնադրամը ձեռնամուխ եղավ Հայաստանի և Արցախի Հանրապետության գյուղերում ենթակառուցվածքների վերականգնմանը: 2009 թ. հեռուստամարաթոնը, որն անցկացվեց «Մեր Շուշին» խորագրի ներքո, արձանագրեց 15.9 մլն դոլարի նվիրատվություն և նվիրատվության խոստում: Ստացված գումարները գլխավորապես ուղղվեցին Շուշիում սոցիալական ու տնտեսական ենթակառուցվածքների՝ ջրագծերի, ճանապարհների և բնակելի շենքերի տանիքների վերանորոգման աշխատանքներին[12]: 2005 թ. ավարտին հասցվեց նաև ԼՂՀ Մարտակերտի շրջանի տարածքային զարգացման ծրագիրը: 2006 թ. կառուցվին նոր ջրագծեր, բաշխիչ ցանցեր, անցկացվեց բնական գազամուղ: 2007 թ. նոյեմբերին ավարտին հասցվեց նաև գյուղատնտեսական զարգացման ծրագիրը, որը նախատեսում էր Արցախի նոր գյուղական դպրոցների, խմելու ջրի համակարգերի կառուցումը, իսկ ագրարային զարգացման ծրագրերի կենսագործմամբ առողջապահական սարքավորումներ տրվեցին բոլոր գյուղական շրջաններին: Արցախի գյուղերում

վերականգնվեցին մի շարք ենթակառուցվածքներ, այդ թվում՝ Շուշիում հասարակական ու տնտեսական ենթակառուցվածքները:

2009 թ. կառուցվեցին ջրագծեր, ճանապարհներ, վերանորոգվեցին բնակելի շենքերի տանիքները, լուծվեցին Արցախի գյուղերում խմելու և ոռոգման ջրի խնդիրները, իսկ 2010 թ. ավարտին հասցվեց Արցախի սահմանամերձ գյուղերի զարգացման համապարփակ ծրագիրը: Ջրամատակարարման ցանցեր, ջրավազաններ, մաքրիչ և մղիչ կայաններ էին կառուցվել Մարտունու, Ասկերանի, Քաշաթաղի շրջաններում և Շուշիում: Գերմանիայի հայության ֆինանսավորմամբ ջրագիծ է կառուցվել Մարտակերտի շրջանի Ակնաբերդ գյուղում: 2009 թ. շահագործման էին հանձնվել Հաղորթի շրջանի Մեծ Թաղլար, Ազոխ, Դրախտիկ գյուղերի ջրատարները: Հիմնադրամի Ֆրանսիայի տեղական մարմինը ջրամատակարարման համակարգ էր կառուցել Ասկերանի շրջանում^[13]: Առաջնահերթ էր համարվել Շուշի քաղաքի ջրամատակարարման հարցը: Շուշիի «Վերածնունդ» հիմնադրամը իրականացրել էր Շուշի ջրագծի կառուցումը, իսկ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը զբաղվել էր ջրի ներքին ցանցի հարցերով: 2-2,5 մլն դոլար էր հատկացվել նաև Շուշիի բնակելի շենքերի տանիքների և դպրոցների նորոգման համար^[14]: Կանադահայության մասնակցությամբ հիմնադրամը ավարտին է հասցրել Ստեփանակերտի օդակածն ջրատարի և երկու ջրամբարների շինարարությունը: Սա Ստեփանակերտի ջրամատակարարման հիմնական ցանցն է, որը խմելու ջրով է ապահովում քաղաքը^[15]:

2009 թ. նոյեմբերի 26-ին տեղի ունեցավ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի դրամահավաք միջոցառումը՝ «Հեռուստամարաթոն-2009-ը», որի ընթացքում հավաքվեց 15.875.043 ԱՄՆ դոլար: Գումարի 70 %-ը տրամադրվեց Շուշի քաղաքին, մնացածը՝ Հայաստանի Հանրապետության ու Արցախի այլ շրջաններին^[16]: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ուժեղով շահագործման էին հանձնվել «Շուշի-Կարմիր շուկա» բարձր լարման էլեկտրահաղորդման գիծը՝ Շուշիում և Կարմիր շուկայում տեղադրված ենթակայաններով, որոնք էլեկտրականությամբ են ապահովում Մարտունի շրջկենտրոնն ու հարակից գյուղերը: Հիմնադրամը Արցախում կառուցել է 60 կմ ընդհանուր երկարությամբ երեք էլեկտրահաղորդման գծեր և «Ստեփանակերտ» գլխավոր ենթակայանը: Գործում կառուցվել է ռադիոհեռուստատեսային վերահաղորդիչ կայան, որն ապահովում է Հայաստանի հարավային շրջանների և Արցախի կապը: Մարտակերտի շրջանի չորս գյուղերի համար կառուցվել է գազատար խողովակաշար: Կազմակերպության միջոցներով հիմնովին վերակառուցվել են պատերազմից խիստ տուժած Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղի 67, և վերականգնվել են Հաթերք գյուղի 143 տներ^[17]:

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի հաստատած Արցախի վերածննդի ծրագրով հեռուստամարաթոններում հանգանակած գումարները համապատասխանաբար ուղղվեցին Արցախյան պատերազմի հետևանքով առավել մեծ վնաս կրած Արցախի շրջանների՝ Մարտակերտի և Հաղորթի վերականգնմանն ու զարգացմանը:

2006 թ. սկսվեցին ու շարունակվեցին Մարտակերտի շրջանի վերականգնման աշխատանքները, որոնք ներառեցին գյուղատնտեսությունը, ջրամատակարարումը և այլն: Նմանօրինակ ծրագիր հիմնադրամը իրագործեց նաև ԼՂՀ Մարտունու շրջանում: Պատահական չէ, որ իր գործունեության տարիներին հիմնադրամը ձանաչվել ու սիրվել է ողջ հայության կողմից, քանի որ նրա ծրագրերը միշտ եղել են արդիական ու սպասված: Ի սկզբանե լինելով հայոց պետականության նեցուկը՝ հիմնադրամը շարունակում է հավատարիմ մնալ իր առաքելությանը՝ աշխարհասփյուռ հայության միասնական ջանքերն ուղղելով մեր երկրի վերակառուցմանն ու ամրապնդմանը: Մարտակերտի շրջանի Վերին Հռաթաղ գյուղից էր սկսվել Արցախի մեծ բարեկամ բարոնուհի Քերոլայն Քոքսի մարդասիրական առաքելությունը: Նրա նախածննությամբ և նվիրատվությամբ այնտեղ գործում էր նորակառույց դպրոց: Բարոնուհու կազմակերպչա-

կան աշխատանքի արդյունքը եղավ հիմնադրամի Տորոնտոյի գրասենյակի միջոցներով Մարտակերտի շրջանի Մատաղիս գյուղի դպրոցի կառուցումը[18]: Դպրոց է բացվել նաև նույն շրջանի Դրսբոն գյուղում: Վերակառուցվել է Հադրութի շրջանի Տոդ գյուղի դպրոցը, որը դարձել է այդ տարածքի արվեստի կենտրոն: 2009 թ. վերջին շահագործման են հանձնվել Մարտունու շրջանի Սպիտակաշեն, Ճարտար, իսկ 2010 թ. նույն շրջանի Գիշի և Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղի դպրոցները[19]:

Ամերիկաբնակ բարերար Զերարդ Թրփանձյանի հովանավորությամբ շարունակվել են Ստեփանակերտի թիվ 11 դպրոցի կառուցման աշխատանքները: Եռահարկ դպրոցը նախատեսված է 560 աշակերտի համար: Այն բաղկացած է 2 ուսումնական և վարչական մասնաշենքերից, մարզադահլիճից, ինչպես նաև բացօթյա բեմահարթակից ու սպորտհրապարակից: Համալիր կառույցն ունի նաև գրադարան, ճաշարան, բուժկետ, համակարգչային դասարաններ, կաթսայատուն: Շինարարությունը ավարտվել է 2010 թ. Օգոստոսին[20]: Կատարված աշխատանքները մայր Հայաստանի, Սփյուռքի և Արցախ աշխարհի միասնության հավաստիացումն են, այսինքն՝ ազգի բոլոր անդամների հավաքական ամբողջության արդյունքը, որի շնորհիվ՝ հայ ժողովուրդը պետք է ապրի և հարատևի: «Անցնող տարիներին, -գրում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գարեգին Բ-ն,- մենք բոլորս ակամատես ենք եղել այն արդյունքներին, որոնք ձեռք են բերվել «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի իրագործած ծրագրերով: Ականատեսն ենք եղել, թե ինչպիսի կարևորության խնդիրներ են վճռվել Արցախում՝ ճանապարհների կառուցմամբ, բնակավայրերի բարեկարգումով, տնտեսական և մշակութային կյանքի վերակառուցման ծրագրերով: Մեր միասնականության արգասիքն են դրանք՝ առ հայրենին մեր սիրո, մերձավորի հանդեպ հոգնածության»[21]:

1992-2008 թթ. հիմնադրամը ՀՀ-ում և Արցախում իրականացրել է 100-ից ավելի ծրագրեր: Կառուցվել են 210 բնակելի շենք և առանձնատուն՝ 960 ընտանիքների համար, 40 դպրոց, ավտոճանապարհներ (250 կմ), ջրատար խողովակաշարեր (131 կմ), 60 կմ ընդհանուր երկարությամբ էլեկտրական հաղորդման գծեր: 2010-2011 թթ. հեռուստամարաթոնների հավաքված գումարները ուղղորդվեցին ԼՂՀ սահմանամերձ շրջանների ենթակառուցվածքների զարգացմանը: 2010 թ. հեռուստամարաթոնի ընթացքում հավաքվեց 20.8 մլն դոլար, որի հիմնական մասը ուղղվեց ԼՂՀ սահմանամերձ շրջաններում ենթակառուցվածքների զարգացմանը, մասնավորապես՝ ջրամատակարարման խնդիրների լուծմանը[22]: 2011 թ. հեռուստամարաթոնի 12.2 մլն դոլարը ևս օգտագործվեց ՀՀ և ԼՂՀ սահմանամերձ շրջաններում նախորդ տարի սկզբնավորված համալիր ծրագրերի իրականացմանը[23]: Քանի որ 2011 թ. Սիրիայում տեղի ունեցող դեպքերի հետևանքով աստիճանաբար սկսվեց սիրիահայերի ներգաղթը ՀՀ, իսկ մյուս կողմից դեռ ավարտին չէին հասցվել 2010-2011 թթ. գերակա ծրագրերը, 2012 թ. հեռուստամարաթոնի ընթացքում հավաքված 21.4 մլն դոլարի հիմնական մասը ուղղվեց Արցախի գյուղական շրջաններում համայնքային կենտրոնների կառուցմանը և ՀՀ տեղափոխված սիրիահայության հրատապ խնդիրների լուծմանը[24]: 2013 թ. հիմնադրամը սկսեց ՀՀ-ն Արցախին կապող երկրորդ շուրջ 116 կմ երկարությամբ «Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի կառուցման ծրագիրը»: 2013-2014 թթ. «Դեպի Արցախ» կարգախոսով անցկացվող հեռուստամարաթոնների ընթացքում հավաքված գումարները հիմնականում հատկացվեցին այդ աշխատանքների իրականացմանը: 2013 թ. հեռուստամարաթոնի ժամանակ արձանագրվեց 22.6 մլն դոլարի նվիրատվություն և նվիրատվության խոստում: Այդ միջոցներն ուղղվեցին ավտոճանապարհի հողային աշխատանքների իրականացմանը[25]:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը 2014 թ. մեծածավալ ծրագրեր իրագործեց: Նրա գլխավոր նշանակետը դարձավ ՀՀ-ն և Արցախը իրար կապող Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի ասֆալտապատումն էր ու հարդարումը, որն ուներ ռազմավարական, ռազմատնտեսական կարևոր նշանակություն: 2014 թ. հեռուս-

տամարաթոնի նվիրատվությունները (12.4 մլն դոլար) ուղղվեցին ոչ միայն Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի ասֆալտապատմանն ու հարդարմանը, այլ նաև Արցախում բարերարների կողմից ընտրված հատուկ ծրագրերին [26]:

«Շատ դժվարին գործ է: Բավական բարդ տեղանքում մոտ 120 կմ ճանապարհ պիտի կառուցվի, ինչը նյութական մեծ ծախս և մասնագիտական արհեստավարժ մոտեցում է պահանջում» [27]. – նշում է հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի վերստուգիչ հանձնախմբի անդամ Վահե Զազմադարյանը: Վերջին երկու տարիներին «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ամենամյա հեռուստամարաթոններն ամբողջությամբ նվիրվեցին «Վարդենիս- Մարտակերտ ավտոճանապարհի վերակառուցման ծրագրին», որի մեջ ներգրավվեցին մոտ երկու տասնյակ նախագծային և շինարարական կազմակերպություններ: Նրանց ջանքերով հաջողվեց հասնել ճանապարհի ավարտական փուլին: Գնահատականներով վերակառուցումը հնարավորություն էր տալիս նաև զարգացնելու զբոսաշրջությունը: Վարդենիսից մինչև Մարտակերտ ճանապարհին պատահած մարդկանցից յուրաքանչյուրի հետ խոսելիս երախտագիտության և օրհնանքի խոսքեր էին հնչում, խոսքեր, որոնք ուղղված էին Մերձավոր ու Միջին Արևելքի երկրներում, ԱՄՆ-ում և Բրազիլիայում ապրող մեր հայրենակիցներին, որոնց նվիրատվություններով վերակառուցվել էր 2017 թ. շահագործման հանձնված մայրուղին [28]: Համահայկական հիմնադրամը Արցախում և ՀՀ-ում 2013 թվականից սկսած «Մեր գյուղը» ծրագրի շրջանակում սկսեց բազմագործառնության համայնքային կենտրոնների կառուցումը՝ «Մեկ շենք ու երեք ծառայություն» սկզբունքով: Դա հնարավորություն էր տալիս լուծելու գյուղական բնակավայրերի համար մի շարք կարևոր խնդիրներ, երբ նույն շենքում տեղավորվում են համայնքի դեկավարի գրասենյակը, հանդիսությունների տունը և համակարգչային սրահը, մի այլ դեպքում վարչական ծառայության կողքին՝ բուժկետն ու գրադարանը: Արցախի գրեթե բոլոր շրջաններում կառուցվեցին ընդհանուր թվով տասը համայնքային կենտրոններ [29]: Այդ ծրագրերին որպես համաֆինանսավորող կողմ մասնակցել էր նաև Արցախի կառավարությունը: Նման կենտրոններ կառուցվեցին Արցախի Նոր Մատաղիս, Ակնաղբյուր, Շոշ, Մուշկապատ, Կարմիր շուկա, Քարինտակ, Խաչմաչ գյուղերում: Այդ համայնքային կենտրոններից վեցը կառուցվել էր Ֆրանսիայի, երկուսը՝ Կանադայի, մեկը՝ Արգենտինայի հաշիվով: Նվիրատվություններով [30]: Հիմնադրամի կողմից նոր ծրագրեր իրագործվեցին Արցախի գյուղերում և քաղաքներում: Կառուցվեցին և վերանորոգվեցին մի շարք դպրոցներ, մանկապարտեզներ, քոլեջներ (Քարինտակի, Շուշի, Սոսի, Զափարի և այլն), Իվանյանի մանկապարտեզը, Ստեփանակերտի երաժշտական քոլեջը և այլն [31]:

2014-2016 թթ. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ծրագրերին մասնակցեցին բոլոր տեղական մարմինները՝ օգտագործելով իրենց համայնքների անդամներին այդ կարևոր գործին մասնակից դարձնելու հնարավոր բոլոր միջոցները: Աշխարհի տարբեր երկրներում (սկսած ԱՄՆ-ից, Հարավային Ամերիկայի երկրներից, Եվրոպայից, Փարիզից, Բելգիայից և վերջացրած Լիբանանով, Կանադայով, Մեծ Բրիտանիայով և Իրանով) կազմակերպվող տարատեսակ միջոցառումները, համայնքի անդամների ուշադրությունը որոշակի ծրագրերի վրա սևեռելուց բացի, նաև ունեն անփոփոխ և հաշվետու նշանակություն: Սովորաբար հենց այս միջոցառումների ընթացքում են տեղական մարմինները ամփոփում տարվա ընթացքում կատարած իրենց աշխատանքները և տոնական մթնոլորտում հաշվետվություն տալիս իրականացված ծրագրերի մասին: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի կազմակերպած 2015 թ. միջոցառումների շրջանակում իրականացվեցին Արցախի Ասկերանի շրջանի Պատարա, Խաչմաչ և այլ գյուղերում, Մարտունու Մուշկապատ, Կարմիր շուկա և Թաղավարդ գյուղերում համայնքային կենտրոնների կառուցումը [32]: 2015 թ. «Մեր տունը» խորագրով հեռուստամարաթոնն արձանագրեց 10.4 մլն դոլարի նվիրատվություն և նվիրատվու-

յան խոստում[33]: Հավաքված գումարը նպատակաուղղվեց Արցախի Հանրապետությունում բազմազավակ ընտանիքներին բնակարաններով ապահովելու ծրագրին: Ձուգահեռաբար կյանքի են կոչվել բարերարների կողմից ընտրված հատուկ ծրագրերը[34]: Ինչ վերաբերում է 2016 թ. հեռուստամարաթոնին, ապա այն անցավ Քառօրյա պատերազմի հետևանքների վերացման տրամաբանությամբ՝ «Իմ Արցախը» կարգախոսով: Հավաքված 15.4 մլն դոլարը նախատեսվում էր փոխանցել Քառօրյա պատերազմից տուժած բնակավայրերի վերականգնմանը, ինչպես նաև Արցախի բազմազավակ ընտանիքների համար առանձնատների կառուցմանը[35]:

2016 թ. ընթացքում հիմնադրամի ջանքերով իրականացվեցին այնպիսի կարևորագույն ծրագրեր, ինչպիսիք են Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի կառուցման ավարտը, Գերովան գյուղի, Ասկերանի շրջանի համայնքային կենտրոնների բացումը, Ստեփանակերտի ուռուցքաբանական կենտրոնի կառուցումը և այլն[36]:

Ակնհայտ է, որ հիմնադրամի իրականացրած ծրագրերը մեծ կարևորություն ունեն ՀՀ և Արցախի սոցիալ-տնտեսական կյանքը զարգացնելու առումով: Հատկանշական է, որ առավել մեծ չափով գումարներ հավաքվել են հատկապես այն հեռուստամարաթոններում, որոնք անցկացվել են սահմանամերձ շրջանների կամ Արցախի հիմնախնդիրները կարգավորելու նպատակով:

Այսպիսով՝ 2016 թ. դրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում և Արցախում իրագործված ծրագրերի ընդհանուր գումարը կազմում էր ավելի քան 235.800.000 ԱՄՆ դոլար, որի մեծ մասը ներդրվեց Արցախի տնտեսության մեջ: Սակայն եթե հաշվի առնենք հիմնադրամի կողմից իրականացված և ավարտված ծրագրերը ու դրանց կենսագործման համար օգտագործված գումարները, աշխատատեղերը, որոնք բացվել են այդ ծրագրերի շնորհիվ, համայնքները, որոնք հետզհետե զարգանում են, ապա չենք կարող չհաշվել ու չնշել այն մարդկանց, որոնց կյանքը փոխվել է բացված նոր ճանապարհների, նոր կառույցների և այն օգնության շնորհիվ, որի կարիքը նրանք շատ ունեն:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի 25-ամյա հոբելյանի կապակցությամբ խոսելով նրա կատարած մեծածավալ աշխատանքների մասին՝ հիմնադրամի գործադիր տնօրեն Արա Վարդանյանը նշել է. «25-ամյա երիտասարդ, ավյունով լի համահայկական այս կառույցը տարեցտարի ավելի զորեղ ու համազգային է դառնում շնորհիվ Հայաստանի, Արցախի ու Սփյուռքի մեր հայրենակիցների վստահության և հայրենիքն ավելի ամուր ու ապահով դարձնելու գաղափարի շուրջ համախմբվածության: Հպարտությամբ պետք է նշել, որ մեր նվիրատուների թիվն այդքան գերազանցում է 700.000-ը, իսկ հայրենիքում արված ամբողջ ներդրումները՝ 330 մլն դոլարը (ավելի քան 1100 խոշոր ծրագիր), ինչի շնորհիվ՝ շուրջ 500.000 մարդ Հայաստանի Հանրապետությունում և Արցախում մշտապես օգտվում է բարեկարգ ու հարմարավետ դպրոցից, հիվանդանոցից, ճանապարհից, ջրագծից: Ընդլայնվել է նաև մեր գործունեության աշխարհագրությունը. ԱՄՆ-ից մինչև Ավստրալիա գործում է 25 տեղական մարմին»[37]:

2018 թ. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի և Շուշիի Եզնիկ Մոզան արհեստագործական ուսումնարանի ջանքերով Արցախի ութ շրջաններում, այդ թվում և Շուշիի շրջանի Քարինտակ գյուղում մեկնարկեց «Արևային Արցախ» արևային ջրատաքացման համակարգերի ներդրման ծրագիրը, որի շնորհիվ՝ Արցախում իրականացվեց լուսավորության արդիականացումը: Ծրագրի շրջանակներում միայն Քարինտակ գյուղի 149 ընտանիքների համար տեղադրվեցին արևային ջրատաքացուցիչ համակարգեր[38]:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի կողմից 2018 թ. իրականացրած ծրագրերից էր Հադրութի շրջանի Տունի համայնքային կենտրոնի շինարարությունը,

որն ավարտվեց նույն թվականի աշնանը, իսկ կենտրոնի պաշտոնական բացումը տեղի ունեցավ 2019 թ. Հունիսին[39]:

Արցախում հիմնադրամի իրականացրած տնտեսական ծրագրերից էր ոռոգման ենթակառուցվածքների կառուցումը: Հայտնի է, որ ոռոգման համակարգի բացակայության պատճառով Արցախում գյուղատնտեսական նշանակության հողերի ընդամենը յոթ տոկոսն էր մշակվում: Ուստի պատահական չէ, որ 2018 թ. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի հեռուստամարաթոնի հավաքած դրամական միջոցների մի զգալի մասը ուղղվեց Արցախում ոռոգման ենթակառուցվածքների կառուցմանը: Հիմնադրամի հավաքած միջոցներով խորքային հորեր կառուցվեցին Արցախի Մարտունու և Ասկերանի շրջանների 16 գյուղերում[40]: Ծրագրի շրջանակներում նախատեսված էր կառուցել ընդհանուր առմամբ 40 խորրքային հորեր և ընդլայնել ոռոգվող հողատարածքները[41]: Սակայն դժբախտաբար 2020 թ. սեպտեմբեր-նոյեմբերին սկսված Արցախյան պատերազմում նոյեմբերի 9-ի չարաբաստիկ եռակողմ հայտարարությամբ ոչ միայն կորցրինք Արցախի ազատագրված յոթ շրջանները, այլև Հադրութի շրջանն ու Շուշին, որով հիմնադրամի կողմից Արցախի տնտեսության մեծ մասում իրականացրած ներդրումների արդյունքում կատարած մեծածավալ աշխատանքները մնացին թշնամուն: Նման ճակատագրի արժանացավ նաև Թալիշը, որը ավերվել էր 2016 թ. ապրիլյան պատերազմի ժամանակ: Այն սկսվել էր վերականգնվել 2017 թ. սկսած, հասկապես՝ 2018 թ., երբ այն վերականգնվեց «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի «Թալիշի վերածնունդ» ծրագրի շրջանակներում: Այդ ծրագրին հիմնադրամը մոտ 506 մլն. դրամ էր տրամադրել: 2016 թ. ապրիլյան պատերազմից հետո հիմնադրամի տեղական մարմինները Ֆրանսիայից (200 000 եվրո), Կանադայից, Բրազիլիայից, Մեծ Բրիտանիայից, Գերմանիայից, Հունաստանից, ԱՄՆ արևելյան և արևմտյան ափերից օգնության ձեռք մեկնեցին Արցախին[42]: 2016 թ. մայիսին ԱՄՆ արևմտյան ափի գրասենյակը կազմակերպեց «Օգնություն Արցախին» արտահերթ հեռուստամարաթոնը, որի ժամանակ հավաքվեց 1,1 մլն դոլար[43]: Այդ տարվա մարաթոնն ուղղված էր Արցախի տուժած բնակավայրերի վերականգնմանը, խաղաղ բնակչության անվտանգության և պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումներին, Արցախի բազմազավակ ընտանիքների համար առանձնատների կառուցմանը, տնտեսության մեջ ներդրումներին: Այդ նպատակով դրամահավաքով հավաքվեց 15 428 777 ԱՄՆ դոլար[44]: Հիմնադրամի միջոցառման բացմանը ներկա էին տեղական մարմինների ներկայացուցիչներ 22 երկրներից, ինչպես նաև ամերիկահայ բարերար Անդրանիկ Բադդասարյանը, ում նվիրատվության շնորհիվ՝ իրականություն դարձավ «Թալիշի վերածնունդ» ծրագիրը: Ծրագրի շրջանակներում 2016-2019 թթ. երեք տարվա ընթացքում իրականացվեցին մի շարք կարևոր աշխատանքներ: Առաջին հերթին վերակառուցվեց հանդիսությունների սրահը և գյուղապետարանը, որն իր մեջ ներառում էր ակումբը: Կառուցվեց կենցաղի տունը, գյուղի գլխավոր փողոցի 2,2 կմ երկարությամբ կոյուղին, գյուղի խմելու ջրի ցանցը՝ 4,5 կմ երկարությամբ: Կառուցվել ու վերակառուցվել են տներն իրենց նկողային ապաստարաններով, գլխավոր փողոցի երկայնքով ցանկապատը և գյուղապետարանի շրջակա տարածքը և այլն[45]:

Հիմնադրամն իրականացրել է շենքերի կառուցման, վերանորոգման, ինչպես նաև համապատասխան կահույքով և սարքավորումներով ապահովման ծրագրեր: Կազմակերպությունը զոհված կամ հաշմանդամ դարձած զինծառայողների ընտանիքների համար իրականացնում է բնակարանային ապահովման ծրագիր: Լոս Անջելեսում 1992 թ. փետրվարից գործում էր «Հայաստանի մանկատների հիմնադրամ» (ՀՄՀ) կազմակերպությունը, որի պատասխանատու տնօրենն էր Ժենյա Ինգալե-Ալիմյանը:

Հիմնադրամը Հայաստանի Հանրապետությունում ուներ իր բաժանմունքը: Գործելով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական ապահովության նախարարության ենթակայությամբ՝ ՀՄՀ-ն տարին երկու անգամ՝ աշնանը և գարնանը, կազմակերպում էր դրա-

մաքաշխում Արցախի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի իրականացման համար:

Ծրագրի շնորհիվ՝ գրեթե 400 անհատ հովանավորներ ԱՄՆ-ից, Կիպրոսից, Եգիպտոսից և այլ վայրերից աջակցում էին 580 ազատամարտիկների երեխաներին: 1992-1998 թթ. ՀՄՖ-ի ֆինանսական ֆոնդից օգտվել է 30 հազար մարդ[46], որի մեծ մասը՝ Արցախից: 1996 թ. մայիսին ԱՄՆ-ում Վարդան Զինիշյանը, ի հիշատակ իր ծնողների, հիմնել է «Զինիշյան հիշատակի ծրագիր» (ԶՀԾ, Jinishian Memorial Foundation) բարեգործական կազմակերպությունը: ԶՀԾ-ն իր գործունեությունը Հայաստանում ծավալեց 1993 թ. սեպտեմբերից՝ «Զինիշյան հիշատակի հիմնադրամ» (ԶՀՀ) անվանմամբ: Որպես հիմնադրամ՝ այն պաշտոնապես գրանցել է 1991 թ.[47]: Հայաստանում ԶՀՀ-ի գործող խորհրդատվական մարմնի անդամներն էին Հայ առաքելական, Հայ ավետարանական, Հայ կաթողիկե եկեղեցիների ներկայացուցիչները: Հիմնադրամի գործունեության հիմնական ուղղություններն էին՝ համայնքների, գործարարության զարգացումը, բնակարանաշինությունը, մարդասիրական օգնությունը, առողջապահության ոլորտը և հոգևոր վերելքը: Արցախում ԶՀՀ-ն կառուցեց և վերանորոգեց բնակելի շենքեր, վերականգնվեցին ջրագծեր: «Իզմիրլյան» հիմնադրամը հիմնվել է 1990 թ. ժնևում: Նպատակն է նպաստել աշխարհասփյուռ հայերի կյանքի բարելավմանը՝ Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի բարգավաճմանն ու հզորացմանը[48]: Այն էականորեն օժանդակել է Արցախի տնտեսության վերականգնմանը: Հետագայում հիմնադրամն առավելապես ծեռնարկել է Արցախի տնտեսության զարգացմանն ուղղված ծրագրեր՝ խթանելու համար լրացուցիչ աշխատատեղերի ստեղծումն ու գործարար միջավայրի բարելավումը:

1990-ական թթ. երկրորդ կեսին Հայաստանում բարեսիրական ու մշակութային լայն գործունեություն ծավալեց «Փաֆեսյան ընտանիք» հիմնադրամը (ԳԸՀ, Cafesjian Family Foundation), որը հիմնվել է 1996 թ. հունիսին Նյու Յորքում ամերիկահայ հայտնի գործարար Զերարդ Փաֆեսյանի կողմից: Այն ուներ 30 մլն դոլար նախնական դրամազուխ[49]: Հիմնադրամը սեփական բարեգործական ծրագրերի հետ մեկտեղ ֆինանսական միջոցներ էր տրամադրում հայկական բարեգործական կազմակերպություններին: «Փաֆեսյան ընտանիք» հիմնադրամը միլիոնավոր դոլարներ է ծախսել Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի ջերմային էներգիայի աղբյուրների, արևային սկավառակների ու մարտկոցների արտադրման, ԶԼՄ-ների, ֆինանսական ծառայությունների, անշարժ գույքի զարգացման, համակարգչային ծրագրերի և հեռահաղորդակցության ոլորտներում ծրագրերի զարգացման և իրականացման համար: Նպատակ ունենալով բարեգործական ծրագրեր իրականացնել Հայաստանի Հանրապետությունում, այնուհետև Արցախում՝ 1999 թ. Երևանում ամերիկահայ գործարար և բարերար Զեյնա Թուֆենկյանը հիմնադրել է «Թուֆենկյան» հիմնադրամի մայր գրասենյակը[50]: «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամն իր անմիջական մասնակցությամբ տարբեր ծրագրեր է իրականացրել ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ Արցախում: Հատկանշական է, որ Արցախի Հանրապետությունն իր սոցիալ-տնտեսական և այլ ոլորտների զարգացման համար գրկված էր միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից վարկեր ստանալու հնարավորությունից, ուստի անգնահատելի է սփյուռքահայ բարեգործական կազմակերպությունների և հիմնադրամների, ինչպես նաև առանձին բարերարների օգնությունը: Այդ գործում մեծ ավանդ ունի «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամը:

Արցախին օգնելու նպատակով 2004 թ. փետրվարին բացվել է «Թուֆենկյան» հիմնադրամի երևանյան գրասենյակի Ստեփանակերտի մասնաճյուղը, որի միջոցով իրականացվել են սոցիալ-տնտեսական և բարեգործական այլ ծրագրեր[51]: Վերաբնակեցումը համազգային, ռազմավարական նշանակություն ունեցող կարևորագույն խնդիր է: Մեծ ուշադրություն դարձնելով դրան՝ «Թուֆենկյան» հիմնադրամը մեծ աշ-

խատանքներ է կատարել Արցախի, մասնավորապես՝ սահմանամերձ շրջանների վերաբնակեցման ուղղությամբ: Ինչպես նշում է «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամի տնօրեն Զեյնա Թուֆենկյանը, «...վերաբնակեցման խնդիրն ոչ միայն Արցախի Հանրապետության իշխանությունների, այլև Սփյուռքի բարեգործական կազմակերպությունների, Արցախի ձակատագրով մտահոգ համայն հայության մտահոգություններից մեկը պետք է դառնա: Չնայած մեր կառույցը նպաստում է նաև երկրում կրթամշակութային մի շարք ծրագրերի իրականացմանը, աջակցում տաղանդավոր երեխաների զարգացմանը՝ ցուցաբերելով բարոյական և նյութական օժանդակություն, սակայն մեր առաջնահերթ խնդիրը մնում է վերաբնակեցման ռազմավարությունը»: Այդ ուղղությամբ կատարված առաջին խոշոր քայլերից մեկը Հաղորդի շրջանի նորակառույց Առաջամուղ գյուղի հովանավորման ծրագիրն էր, որը համահունչ էր Արցախի իշխանությունների վարած քաղաքականությանը: Առաջամուղը կառուցվել է «Թուֆենկյան» հիմնադրամի հանգանակած միջոցներով: Գյուղում կառուցված տասնութ տուն բնակեցված էր[52]: Բնակիչների մի մասը փախստականներ էին Ադրբեջանից. մի մասն այնտեղ էր տեղափոխվել Հայաստանից, մյուս մասն էլ՝ Արցախի տարբեր բնակավայրերից, որոնց տները պատերազմի տարիներին ավերվել էին: Նորակառույց տները հարմարավետ էին: Յուրաքանչյուր առանձնատուն ուներ երեք ննջասենյակ, ընդարձակ հյուրասենյակ, ինչպես նաև խոհանոց, բաղինք և սանիտացույց: Լուծված էր շուրջօրյա ջրամատակարարման հարցը: Բոլոր բնակիչներն էլ ունեին իրենց տնամերձ հողամասն ու այգին, օժանդակ տնտեսությունը, ապահովված էին անասուններով ու թռչուններով:

Հիմնադրամը աշխատանքներ կատարեց նաև արդեն վերաբնակեցված գյուղերի ամրապնդման և զարգացման ուղղությամբ: Այն իրականացրել էր խաղողի այգիների վերականգնման ծրագիր՝ Քաշաթաղի Այգեհովիտ և Ուռեկան գյուղերում: Այգիները վերականգնելուց հետո, ըստ կազմած պայմանագրի, դրանք վերադարձվել էին համայնքի անդամներին: 2006 թ. 35 հա խաղողի այգիներից ստացվել էր առաջին բերքը՝ 12 տոննա խաղող, իսկ 2008 թ. ստացվել էր մոտ 400 տոննա խաղողի բերք: Այս տարածաշրջանում կառուցվել էր նաև խաղողի սկզբնական վերամշակման գործարան[53]: Հիմնադրամի միջոցներով Քաշաթաղի Այգեհովիտ գյուղում կառուցվել է ավրադաց, որը սպասարկել էր շրջակա մոտ 20 գյուղերի բնակիչների, իսկ Իշխանաձոր գյուղում կառուցվել էր բուժամբուլատորիա, որը սպասարկել էր 2000 բնակչի:

Գյուղերի տնտեսական վերելքը խթանելու նպատակով «Թուֆենկյան» հիմնադրամը տրամադրել է ցածր տոկոսադրույթով վարկեր: Վարկերի համար տրամադրված գումարը ետ ստանալով՝ այն օգտագործվել է հետագա ծրագրերի ընդլայնման համար: «Թուֆենկյան» հիմնադրամի Արցախի մասնաճյուղի միջոցով իրագործվել են նաև սոցիալ-տնտեսական ոլորտի այլ ծրագրեր և:

Վերջին տասնամյակի ընթացքում հիմնադրամը խոշորածավալ ներդրումներ է իրականացրել հյուրանոցային բիզնեսում: Խոսքը «Tufenkyan Heritage» հյուրանոցների մասին է[54]: Զբոսաշրջության ոլորտի առաջատարներից մեկի՝ «TripAdvisor»-ի կայքում Թուֆենկյանի հյուրանոցներից տպավորված արտասահմանցիները նշել են, որ իրենց հատկապես գրավել է հյուրանոցների հայկական մթնոլորտը, ազգային ոգով կատարված դիզայնն ու հարդարանքը՝ սկսած գորգագործության նմուշներից մինչև ձեռակերտ ազգային գործիքներ: Արդյունքում Արցախում ստեղծվել են հյուրանոցային համալիրներ, ինչպես նաև հանգստյան տներ՝ ապահովված արդիական պայմաններով և անհրաժեշտ ծառայություններով[55]:

«Փյունիկ» մարդկային ռեսուրսների զարգացման համահայկական հիմնադրամը («Pyunik» Pan-Armenian Human Resources Development Foundation) Երևանում պաշտոնապես գործունեություն է ծավալել 2008 թվականից՝ աջակցելով նաև ՀՀ սփյուռքի նախարարության ծրագրերի իրականացմանը:

2009 թ. ՀՕՖ-ը (Հայ օգնության ֆոնդը) ոչ միայն Արցախի տնտեսության մեջ ներդրում կատարեց, այլև ԼՂՀ բուժփինանարկներին տրամադրեց 250 արկղ տարբեր տեսակի բժշկական պարագաններ՝ ներարկիչներ, թթվածնային փողակներ, անզգայացման դիմակներ, հիվանդների խնամքի համար անհրաժեշտ այլ պիտույքներ, նաև մանկական վիտամիններ: Միայն 2005 թ. տարեվերջին Հաղուրթի շրջանում հնարավոր եղավ վերականգնել 15, իսկ Մարտակերտի շրջանում՝ շուրջ 240 բնակելի շենքեր[56]: Իրենց գործունեության տարիների ընթացքում «Հայ օգնության ֆոնդը» Հայաստանում և Արցախում իրականացրել է շուրջ 270 մլն ԱՄՆ դոլարի մարդասիրական օգնության և զարգացման ծրագրեր[57]: Արցախում հայանպաստ գործունեությամբ է զբաղվում ամերիկահայ գործարար Սեմ Սիմոնյանը, ով «Սիմոնյան» կրթական հիմնադրամի հիմնադիրն ու նախագահն է: Բարերարը Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի հոգաբարձուների խորհրդի անդամ է, 2000 թվականից՝ ՀԲԸՄ կենտրոնական վարչության անդամ, նաև ՀԲԸՄ (Հայոց բարեգործական ընդհանուր միություն) փոխնախագահն է: Ս. Սիմոնյանը նաև ԱՄՆ-ի «Էպիգի Լեբս Էլեմ» (Epygi Labs AM) ընկերության հիմնադիրն է, որի մասնաձյուղը Հայաստանում բացվել է 1997 թ.[58]:

Այսպիսով՝ 20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբին «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը, իր ակտիվ գործունեությամբ, բազաթիվ ծրագրերի շնորհիվ, նպաստեց նրա զարգացմանը: Չափազանց մեծ է հիմնադրամների դերը ոչ միայն նորանկախ Հայաստանի, այլև Արցախի սոցիալ-տնտեսական կյանքում: Իրագործելով լայնածավալ մարդասիրական ծրագրեր՝ հիմնադրամներն աջակցեցին հասարակության գրեթե բոլոր շերտերին, ընդլայնեցին ու կատարելագործեցին իրենց գործունեության ձևերն ու մեթոդները՝ հետագա տարիների համար մշակելով նորերը: Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի ժանրագույն սոցիալ-տնտեսական ժամանակահատվածում հիմնադրամները բացառիկ դեր ունեցան թե՛ պետությանը, թե՛ բնակչությանը բազմաբնույթ և լայնածավալ օգնություն ցուցաբերելու հարցում: Նրանց գործունեությունը զգալիորեն մեղմեց տնտեսական ձգնաժամը և դյուրացրեց դրա հաղթահարումը: Կարծում ենք՝ հիմնադրամների գործունեության բացակայության դեպքում սոցիալ-տնտեսական ձգնաժամի հետևանքները շատ ավելի ծանր և անկանխատեսելի կլինեին: Հարկ է նշել, որ աջակցությունը հատկապես Արցախին բարոյաև հոգեբանական նշանակալի դեր է խաղացել, քանի որ սոցիալ-տնտեսական դժվար վիճակում հայտնված արցախցիների մեջ, ըստ էության, բարձր էր պահում հավատն ապագայի հանդեպ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Հայ Սփյուռք» հանրագիտարան, Երևան, 2003, էջ 688:
2. Նույն տեղում:
3. «Հայաստանի Հանրապետություն», 5 մարտի, 1994:
4. Մինապյան Է., Վարդանյան Ա., Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները ՀՀ անկախության տարիներին, Ստեփանակերտ (1991-2009 թթ.), 2010, էջ 107-108:
5. «Հայաստանի Հանրապետություն», 28 մարտի, 1996:
6. «Հայաստանի Հանրապետություն», 28 սեպտեմբերի, 1999:
7. «Հայաստանի Հանրապետություն», 28 հունվար, 2000:
8. «Հայաստանի Հանրապետություն», 12 նոյեմբերի, 1999:
9. «Հայաստանի Հանրապետություն», 17 նոյեմբերի, 2001:
10. «Հեռուստամարաթոն 2005»,
<http://www.hi,madram.org/index.php?id=22326&lang=2>:
11. Նույն տեղում:

12. «Ազատ Արցախ», 21 մարտի, 2009:
13. Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 108:
14. Նույն տեղում, էջ 109:
15. Մինասյան Է. Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները 21-րդ դարասկզին (2001-2017 թ.), Երևան, 2018, էջ 244:
16. Նույն տեղում:
17. Նույն տեղում:
18. «Ազատ Արցախ», 7 հոկտեմբերի, 2007:
19. Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 110:
20. Նույն տեղում, էջ 111:
21. Մինասյան Է., Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները 21-րդ դարասկզին (2001-2017 թ), Երևան, 2018, էջ 247:
22. «Հեռուստամարաթոն 2010-Զուրը կյանք է», <http://himnadram.org/index.php?id=23543lang=2>:
23. «Հեռուստամարաթոն2011», <http://himnadram.org/index.php?id=23801lang=2>:
24. «Հեռուստամարաթոն2012», <http://himnadram.org/index.php?id=23990lang=2>:
25. «Հեռուստամարաթոն2013», <http://himnadram.org/index.php?id=24169lang=2>:
26. «Հեռուստամարաթոն2014», <http://himnadram.org/index.php?id=24350lang=2>:
27. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, 2014, Երևան, 2015, էջ 14:
28. Նույն տեղում, էջ 17:
29. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ. 2014, էջ 24:
30. Նույն տեղում, էջ 27:
31. Նույն տեղում:
32. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, էջ 57:
33. «Հեռուստամարաթոն2015», <http://himnadram.org/index.php?id=24515lang=2>:
34. «Մեր մասին», <http://himnadram.org/index.php?id=2&id=2>:
35. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, էջ 45:
36. Նույն տեղում:
37. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ. 2016, Երևան, 2017, էջ 40:
38. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2018, Երևան, 2019, էջ 96:
39. Նույն տեղում, էջ 109, 113:
40. Նույն տեղում, էջ 125:
41. Նույն տեղում:
42. Նույն տեղում, էջ 143:
43. Նույն տեղում, էջ 144:
44. Նույն տեղում:
45. Նույն տեղում:
46. «Փարոս», 15 հուլիսի, 1998:
47. Հակոբյան Հ., Հայկական Սփյուռքը հարափոփոխ աշխարհում, Երևան, 2017, էջ 176-177:
48. «Հայկական Սփյուռք» տարեգիրք, ՀՀ սփյուռքի նախարարարություն (հեղ. խմբի ղեկավար՝ Հ. Հակոբյան և այլք), Երևան, 2013, էջ 135:
49. «Ազգ», 5 նոյեմբերի, 1998:
50. Ավետիսյան Ս., Գրիգորյան Ա., Բաբաջանյան Ս., Կիրակոսյան Ա., Սփյուռքի ներդրումները ՀՀ տնտեսության մեջ, զարգացման հետևանքները, Երևան, 2015, էջ 140-141:
51. Նույն տեղում:
52. «Հայաստանի Հանրապետություն», 5 սեպտեմբերի, 2007:
53. Նույն տեղում:

- 54. Ավետիսյան Ս. և ուրիշներ, էջ 115:
- 55. Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 116:
- 56. Ավետիսյան Ս. և ուրիշներ, նշվ. աշխ., էջ 124:
- 57. Նույն տեղում:
- 58. Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 398:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

**Համահայկական հիմնադրամների, հասարակական ու բարեգործական կազմակերպությունների ներդրումները Արցախի հանրապետության տնտեսության մեջ և այդ ոլորտի զարգացման ծրագրերի կենսագործումը 20-րդ դարավերջին ու 21-րդ դարասկզբին
Էդիկ Մինասյան**

Հոդվածում համապատասխան սկզբնաղբյուրների, բազմաթիվ փաստաթղթերի ու նյութերի վերլուծությամբ ցույց է տրվում «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի կողմից Արցախի Հանրապետության տնտեսության մեջ կատարած մեծածավալ ներդրումներն ու գործունեությունը հատկապես գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման բնագավառում: Վերլուծվում և ներկայացվում են ճանապարհների կառուցման ու վերանորոգման, գյուղացիությանը պարարտանյութերով և զանազան քիմիկատներով ու այլ պարագաներով աջակցության, ջրատար խողովակաշարերի անցկացման, Արցախի սահմանամերձ շրջաններում ենթակառուցվածքների ստեղծման, «Մեկ շենք ու երեք ծառայություն» սկզբունքով բազմագործառնության իրականացման կառուցման և այլ բազում ծրագրերի կենսագործման ուղղությամբ ծավալված աշխատանքները: Բացառությամբ է «Լինսի» հիմնադրամի ցուցաբերած մեծ աջակցությունը

Արցախի տնտեսությանը, որը անգնահատելի նշանակություն ունեցավ Արցախի բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավման գործում:

Առանձնացված ներկայացվել են «Զինիշյան հիշատակի», «Իզմիրլյան», «Գաֆեսճյան ընտանիք» հիմնադրամների, ինչպես նաև «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամի անմիջական մասնակցությամբ Արցախում իրականացված տնտեսական զարգացման և բարեգործական բազում ծրագրերը, որոնց շնորհիվ հաջողվեց Արցախում ապահովել տնտեսական աճ և լուծել սոցիալական բազում խնդիրներ:

РЕЗЮМЕ

Инвестиции всеармянских фондов, неправительственных и благотворительных организаций в экономику Республики Арцах, реализация программ развития в данной сфере в конце XX - начале XXI века

Эдик Минасян

Ключевые слова: Всеармянский фонд, Республика Арцах, начало 21 века, экономическое развитие, денежные пожертвования, армянская община, инфраструктура, телефонный марафон, государственный долг, сельскохозяйственные работы, линии электропередач.

В статье анализируются соответствующие источники, многочисленные документы и материалы, а также показаны масштабные инвестиции и деятельность Всеармянского фонда «Айастан» в экономику Республики Арцах, особенно в области развития сельского хозяйства. Проанализированы и представлены строительство и ремонт дорог, поддержка сельчан удобрениями, различными химикатами и другими предметами, строительство водопроводов, создание инфраструктуры в приграничных районах Арцаха, строительство

многофункциональных поселков по принципу «Одно здание - три услуги» и многие другие программы. Показана огромная поддержка, оказываемая Фондом «Линси» экономике Арцаха, которая имела неоценимое значение в улучшении социального положения населения Арцаха.

Отдельно были представлены фонды «Мемориал Джинишян», «Измирлян», «Семья Гафесчян», а также благотворительный фонд «Туфенкян» при непосредственном участии многих благотворительных программ экономического развития, реализуемых в Арцахе. Данные мероприятия обеспечили экономический рост и помогли решить многие социальные проблемы.

SUMMARY

Investments of Pan-Armenian Foundations, Non-Governmental and Charitable Organizations in the Economy of the Artsakh Republic, Implementation of Development Programs in that Sphere in the End of the 20th Century and the Beginning of the 21st Century **Edik Minasyan**

Keywords: All-Armenian Foundation, Republic of Artsakh, beginning of the 21st century, economic development, monetary donation, Armenian community, infrastructure, telephone marathon, national duty, agricultural work, power lines.

The article analyzes the relevant sources, numerous documents and materials and shows the large-scale investments and activities made by the All-Armenian Foundation “Hayastan” in the economy of the Artsakh Republic, especially in the field of agricultural development. The construction and renovation of roads, support of the villagers with fertilizers, various chemicals and other items, construction of water pipelines, creation of infrastructure in the border regions of Artsakh, construction of multifunctional communities on the principle of “One building and three services” and many other programs are analyzed and presented. The great support provided by the “Lincy” Foundation to the economy of Artsakh is shown, which had an invaluable significance in the improvement of the social situation of the population of Artsakh.

The “Jinishyan Memorial”, “Izmirlan”, “Cafesjian Family” foundations, as well as the “Tufenkian” Charitable Foundation with the direct participation of many charitable economic development programs implemented in Artsakh have been presented separately. These activities provided economic growth and helped to solve many social problems.